

De blommande skyskraporna

Kulturkonfrontationer och personliga uppgörelser i Mona Morales-Schildts och Emma Zorns möten med Amerika

New York är fantastiskt! Stadens egenartade överkliga skönhet ger mej samma lyckokänsla o stimulans som inför ett konstverk. Den vanvettiga blandningen av byggnadsstilar, underliga ruskiga små hus inklämda mellan dessa skyscrapes giganter som är okroppsligt lätta genom sina ljusa vitskimrande färger och sina genomskinliga glasväggar gör mej berusad. Jag trodde gatorna skulle vara som mörka diken men genom att de är så breda o byggnadshöjderna så växlande, så verkar allt ljusst och elegant.

Så inleder glaskonstnären Mona Morales-Schildt ett brev till maken, författaren Göran Schildt, avsänt från New York den 5 september 1963. Detta år genomförde hon en längre resa i USA med bland annat flera uppmärksammade utställningar. Den exalterade tonen kan tolkas på flera nivåer: en kultur(konfrontations)nivå, men också en djupt personlig. Båda nivåerna går att spåra också i en annan rikssvensk kulturpersons möte med USA, Emma Zorns, och det intressanta är här att det ligger 70 år och en totalt förändrad värld mellan mötena. Detta tyder på att vi har att göra med ett generellt fenomen, som vidgar sig långt utanför den – i och för sig unikt värdefulla – personliga sfär som man kanske först hänför upplevelserna till. Men, låt oss bläddra vidare i brevsörden från 1963. I ett brev avsänt 22 september skriver Mona, efter att ha diskuterat de moderna glas- och stålskyskraporna:

Men de äldre skyskraporna fascinerar mig mera, därför att i dem verkar det som om arkitekternas romantism o kärlek till olika stilar äntligen slår ut i full blom högst upp som knoppar som brister för trycket genom den långa långa strama stammen dess enformigt adderande av de 20–30 tal

våningarna. Ty högst däruppe bland molnen ser Du de egendomligaste blomster – än ett kryllande av gotiska ormbunkskräklor, än orientalska [Taj]-Mahal + Istanbul reminiscenser, än en komplett Fiesole–Medici villa m. terrasser, trädgård o alla tillbehör. Topparna har ingenting att göra med stammen – annat än möjligtvis detta andligt organiskt realiserande av undertryckt längtan.

Förutom att Mona här ger prov på en fascinerande konstnärsfantasi, vilken också yttrar sig som att hon ser Manhattan som en ”upp och nedvänd droppstensformation”, kommer hon in på en *tolkning* av USA, från ett kulturellt europeiskt perspektiv, men också från ett specifikt konstnärsperspektiv. Landets, och kulturens, essens kan naturligtvis långt ses utifrån de artefakter som produceras, inte minst inom arkitekturen, men för att gå på djupet i en sådan tolkning krävs det ett betydande mått av både konsthistorisk kunskap och egen konstnärlig kreativitet. Vi går vidare mot en specificering av den här USA-analysen i samma brev:

Ty vad gör inte alla dessa emigranter här annat än mer eller mindre omedvetet försöker skapa o ge sej själva var sitt eget lilla corner av Europe. De svagare o fattigare slår sej ihop o gör sina china towns m. sin speciella hematmosfär. De rika realiserar drömmen som deras fattiga italienska eller tyska eller ryska etc. föräldrar haft om florentinsk palatsprakt, Rhenborgar eller bysantinsk kyrkoarkitektur. Alla variationer på alla stilar kan Du finna här.

Smältdegeln blir ett nostalgiskt mischmasch av ett ursprung, eller drömmar om ett ursprung som ingen kan lämna, hur fri, och eventuellt välbärgad, den än

är – förefaller den konsthistoriskt bevandrade och kreativt tolkande Mona Morales att mena. Vi skall återkomma till detta, men först är det på sin plats att närmare presentera Mona Morales-Schildt.

Mona (f. Monica) Morales föddes 1908 i Göteborg. Hon var dotter till musikprofessorn Ollalo Morales (son till en spansk diplomat) och sångerskan Clary Morales (f. Asplund). Monas uppfostran och utbildning tog tidigt sikte på en konstnärlig bana, även om den inte blev den musikaliska som föräldrarnas. Hon genomgick Högre konstindustriella skolan i Stockholm (Konstfack) och hon studerade senare vid Paul Colins reklam- och målarskola i Paris. Bland de första yrkesmässiga uppdragen fanns en position som assistent till Wilhelm Kåge vid Gustavsbergs porslinsfabrik, och via denna konstindustriella inriktning kom hon strax före vinterkriget till Arabia i Helsingfors, för att designa porslin. Den unga konstnären hyrde in sig hos Mila Schildt, änka efter författaren Runar Schildt, och där lärde hon känna sonen Göran. Det därpåföljande händelseförloppet är rätt bekant

för den som läst Göran Schildts självbiografiska böcker, och skall därför inte behandlas desto mer i det här sammanhanget. Det räcker med att säga att de blivande makarna gifte sig år 1941 och att de därefter levde tillsammans i först Finland, och senare Sverige, och att de framför allt (genom Görans böcker) gjorde sig kända som paret som seglade på Medelhavet med ketchen Daphne under många äventyrsrika år.

Det fanns dock uppenbarligen en viss instabilitet i parförhållandet, för vilket Göran Schildt myntade uttrycket ”kamratäktenskap” och från tiden kring 1957 inträder en kris som djupt påverkade båda parter och ledde till äktenskapets formella upplösning år 1964 (vilket dock inte innebar att den djupa vänskapen upphörde). Göran Schildt var vid krisperiodens början redan en etablerad författare, ja, han stod på sätt och vis på höjdpunkten av sin kar-

riär. För Mona var det annorlunda. Hon hade under många år haft en, uppenbarligen ganska förmånlig, position vid varuhuset NK i Stockholm, där hon bland annat organiserade konstindustriella utställningar och den vägen stod i kontakt med både konstnärer och påverkare inom den kommersiella konstsektorn. Någon egen konstnärlig karriär hade hon däremot uppenbarligen inte satsat på efter att hon gifte sig med Göran Schildt, måhända på grund av ett försörjningsansvar i ett parförhållande med en fri författare... I samband med äktenskapskrisen lämnade hon i alla fall dels jobbet på NK, dels en kortvarig position inom det nyetablerade Artek i Stockholm, och satsade på ett för henne i det stora hela ett nytt område: formgivning vid Kosta glasbruk i Småland.

Intresset för glas hade en koppling både till Monas arbete på NK och till seglatserna på Medelhavet, där Schildts gjort bekantskap med den kände venetianske glaskonstnären Paolo Venini. Denne hade uppenbarligen starkt påverkat Mona Morales, både konstnärligt och mänskligt/känslomässigt. Gö-

Början på det finländska äventyret? Mona Morales vid porten till Armfeltsgatan (där den schildtska familjen bodde), eventuellt 1939.

Bild: Göran Schildt/Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 1150.

ran Schildt framställer honom som en rival, även om detta är ett partsvittnesmål (Schildt 2003, 216). Klart är i alla fall att Mona och Paolo, och sist och slutligen också Göran och Paolo, blev mycket goda vänner och delade den intimitet som av nödtvång uppstår på en liten segelbåt under seglatser i omväxlande meltemi och solsken (Venini var vid flera tillfällen gäst på Daphne och ses på både filmer och fotografier). Monas mest berömda glas, vasen ”Ventana”, var också direkt inspirerad av Venini och hans glasspråk. ”Starka färger, kaxig tyngd och slipningar som skapade spännande optiska effekter” är en sentida karaktäristik av Ventanavaserna och -skålarna (*Scandinavian Retro* 6/2018), och de hade en dubbel anknytning till Medelhavet på så sätt att Ventana står för spanskans fönster, syftande på Mona Morales spanska rötter.

De egna konstnärliga ambitionerna hade före-

Blick för toppar. Mona Morales-Schildt betraktar en faraglione från Daphnes bogspröt under någon av paret Schildts medelhavsseglatser. Bild: Göran Schildt/Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 1150.

gått av ett osedvanligt brett studium av det mediterranska, från arkeologin till samtida liv och konstliv, då Göran och Mona under många år seglat omkring med Daphne och gjort nyfikna strandhugg (och här hade makarnas kunskap och fantasi varit ömsesidigt berikande). Mona Morales hade med andra ord speciella förutsättningar att, som i de citerade breven, analysera de amerikanska emigranternas traditionsbakgrund, eftersom den vad gällde kultur i stor utsträckning härrörde från Medelhavsområdet.

Men för att återkomma till kulturkrocken Europa–Amerika och de nivåer genom vilka den tolkas och upplevs... När en "bildad" europé upplevde USA, innan massmediernas definitiva genombrott, uppstod säkert en blandning av nyhetens behag, för-

våning, och så småningom kritik. Mona Morales-Schildt och Emma Zorn (som jag kommer att citera längre fram) talar samma språk i sina brev. Däremot varierar tolkningens karaktär och djup helt naturligt, beroende på läggning och specifik kunskap. Och här tycker jag att Mona M-S blir smått poetisk i sina kommentarer, som uppenbart är laddade med ett stort konstnärligt engagemang, underbyggt med den kunskap jag nämnde ovan. Här kommer man emellertid också in på en rent personlig emotionell nivå, och där dristar jag mig – med stöd av den biografi som brev och andra källor tecknar – att tolka in Mona Morales egna projektioner av vilsenhet och rotlöshet på den, i detta fall tacksamma, amerikanska verkligheten. Detta sker också i allt högre grad

ju längre vistelsen lider; det egna sinnestillståndet blir en stängaffel för uppfattningen av den främmande omgivningen. I brevet från den 22 september säger hon, efter att ha utgjutit sig om den "fake" som imiterar kulturer i den gamla världen, att:

Det är väl så att ju längre man kommer hemifrån desto mer hänger man fast vid traditionen o därför är de alla här, fast de tror sig amerikanska o mycket stolta över sitt nya land, oerhört ofria o omedvetet bundna vid gamla traditioner o därför konservativa.

Det här är inte tillfället att i detalj gå in på den kris som Mona Morales-Schildt upplevde under de aktuella åren, och vilken som antytts hade en avgörande betydelse för hennes utveckling, ja genombrott, som konstnär. Den rika korrespondensen mellan henne och Göran Schildt (som kom att fortsätta till hennes död 1999) avslöjar emellertid att hon kastades mellan upprymdhet och melankoli, mellan konstnärlig kraft och övertygelse och en känsla av mindrevärde, mellan sorg över det sönderfallande äktenskapet och tron att hon som fri, kreativ, individ kunde skapa och återskapa ett fullvärdigt liv på alla områden, inklusive de relationella. Jag tolkar med andra ord Mona Morales "arbete" med Amerika och bågen från fri-på-grönbeta till konstaterande av stenhets och ogästvänlighet även här, som ett arbete också med sig själv, där båda processerna befruktar varandra, både för brevskrivaren själv, och för en sentida läsare.

Här är dock hög tid att också läsa några rader ur Emma Zorns brev, som skrevs till modern Henriette år 1893 då Emma tillsammans med maken Anders besökte USA för världsutställningen i Chicago och dess konstavdelning, där Anders Zorn spelade en betydande roll. När paret anlant till New York i mars 1893 och tagit in på Grand Hotel på Broadway är Emmas entusiasm och nyterhet medryckande. Jag saxar ur de formuleringar som ingår i Birgitta Sandströms Emma Zorn-biografi från 2014:

Det märkligaste i hela rummet är en tingest som ser ut som en stor barometer (aneroid) men är en ringklocka. Rundt kring skifvan står en hel mat-sedel, de olika uppässarna, tidningarnes namn och mycket annat smått och godt. Jag vill till ex skicka ut tvätt. Sätter visaren på "my wash",

ringer, ett par minuter efteråt uppenbarar sig en svart slaf med en tvättnota och bär bort kläderna. Likadant om jag vill ha en tidning, frimärken, skinka med ägg, eller händelsevis champagne olika märken från Cliquot till Roederer och Georges Goulet. (Sandström 2014, 456)

Emma fortsätter sin beskrivning av nya fenomen i New York, av vilka vissa som "elevated railroad" är kända för henne via bilder, och hon är överlag entusiastisk, även om den kultiverade européns lite sötsura impertinens också lyser igenom mellan raderna. Hon sammanfattar i alla fall mycket entydigt:

Det är inte värdt att för mycket förakta amerikanerna. De äro minsann fulla av nya idéer och lyckligt nog för dem ha' de pengar att kunna utföra dem. Jag tror de äro ett framtidsfolk ej blott i merkantilt utan äfven i artistiskt afseende. Ej insnärjda som vi Européer i ett nät av tradition och gamla vanor bryta de lättare nya vägar på alla banor. Deras arkitekter till ex äro bra mycket

Emma Zorn år 1900.

Mona Morales och den venetianske glaskonstnären Paolo Venini var nära vänner. Här lögar de sig i strandbrämet, troligen i Grekland, under en seglats 1954. Venini omtalas som en vän också av Göran Schildt, men samtidigt har det framkommit att det nära umgänget mellan de tre var spänningsfyllt, trots att man delade en bohemisk bokstavligen in-på-bara-skinnet-tillvaro med många andra vänner, utan häftigare dramer. Kanske spelade Veninis ålder och pondus in? I vilken mån Monas och Paolos vänskap innefattade också romantiska, och kanske mer än så, facetter, kan vi inte bedöma här. Klart är i alla fall att vänskapen kom att få en fundamental betydelse för Mona, framför allt som konstnär, men sannolikt också mänskligt. I beskrivningen av hennes lilla arkiv, bevarat på Nationalmuseet, nämns vid sidan av Göran och det finländska nätverket, talande nog, endast italienaren Venini. Bild: Göran Schildt/SLSA 1150.

originellare än våra som bara lefva på gamla 'stilar' utan en tanke att försöka göra något nytt. Att den stora publiken ännu ej är mogen för konst är nog ett faktum men begrepp på konst är vanligen krönet af ett folks uppfostran. (Sandström 2014, 459)

Emma Zorns och Mona Morales-Schildts initiala möte med USA, som här endast presenterats glimtar av, är enligt mig uppseendeväckande lika. Säkert är likheterna i viss mån självklara, som att det rör sig om två rikssvenskar, européer, som trots epokskillnaden fått sig tilldelat ett standardiserat kulturellt gods, och som är utrustade med likartade stereotyper visavi den nya världen. Eller med andra ord, det fanns redan en färdig blick, "gaze", visavi USA, även om detta under Monas tid naturligtvis förstärkts enormt, främst via filmen. Samtidigt är det också lätt att peka på flera specifika likheter. Båda var gifta med – och musor till – framgångsrika manliga konstnärer/författare för vilka världen innebar möjligheter snarare än hinder, och vilka eklektiskt tog till sig de instrument och metoder som behövdes för framgång (inga jämförelser i övrigt). USA har ju på sätt och vis varit sinnebilden för denna pragmatiska, resultatorienterade eklekticism. Men Mona Morales-Schildt och Emma Zorn delar också det problematiska äktenskapets, parförhållandets, erfarenheter: medan Mona M-S 1963 febrigt, känsligt, upplevde USA i slutbearbetningen av sitt sönderfallande äktenskap, upplevde Emma Zorn 70 år tidigare en ännu relativt lycklig period med Anders, den friska luften från Dalarö som de båda njutit av fanns

då ännu i deras lungor. När Emma under sin andra resa till USA år 1900 återförenas med den tidigare anlända Anders i är förhållande starkt förändrat. Anders Zorn behandlas för syfilis, och Emma upplever förödmjukelsen att mannen haft en affär med "en kvinna av hennes egen samhällsklass", Emily Bartlett. Nu känner hon sig vilsen och överflödig i USA, medan Anders verkar vara som fisken i vattnet, och detta blir hennes sista Amerika-resa (Sandström 2011, 530).

Mona Morales-Schildt känner sig allt tydligare alienerad i och med att USA-vistelsen framskrider hösten 1963. Hon noterar med typisk Mona Morales-humor att hennes glas uppfattas som en "conversation piece" i ett klimat och samhälle där man febrilt söker neutrala konversationsämnen i umgänget som, under en lättsam och generös yta, kan vara nog så ansträngt. Hon ser förstås också att hon själv, som en förhållandevis främmande fågel, är en conversation piece efter att hon lämnat värdarna eller festen. Det uppenbart laddade umgänget med Amerika får också en extra dramatisk ton då hon under resan upplever mordet på John F. Kennedy, den intensiva mediebevakningen och den chock som dådet framkallar hos hennes amerikanska värdar och vänner. Till slut framträder förhållandet till USA som ångestfyllt naket, även om hon av vänner bjuds på kryssning med en båt som närmast förpassar Daphne till en fattig förkrigstid – vilket hon verkar signalera till Göran i hopp om att ännu kunna väcka någon känsla:

En allt större saknad efter Europa har bemäktat sig mig de sista dagarna o nu vet jag varför. Europa är som en intressant åldrad människa i vars härjade drag man kan utläsa de erfarenheter lidanden hon utstått o som trots allt gör det vackert o levande. Här är allt nytt, allt artificiellt.

Underliga överkliga värld!

Och i samma brev, avsänt från Fort Lauderdale 8 december, upplever hon, kanske något överdrivet, att det ”är bara hon som förstår” att amerikanerna i sin artificiella värld inte lever eftersom de inte känner till

att det finns ett verkligt liv, länder med dofter, med levande skönhet, med eggande fulhet städer som talar till en om det förgångna, som man känner samhörighet med.

Uppgårelsen med USA känns ganska total – trots att hennes resa och utställningsverksamhet under den fick beröm i pressen, och också senare togs upp av

hennes själv som en viktig erfarenhet och milstolpe (hon uppmuntrade bland annat Göran Schildt inför hans egna första Amerika-resa långt senare). Men kanske var uppgörelsen också, som jag här försökt tolka det, en självuppgörelse som sved, men som renade och helade eftersom hon med uppenbar integritet gick vidare. Hon gav Göran frihet men fortsatt vänskap och åldrades värdigt både som konstnär och människa, med ett 30 års otium i farföräldrarnas Spanien som den unika finalen...

KJELL ANDERSSON

Källor:

Mona Morales-Schildts brev till Göran Schildt. Göran Schildt/Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 1150.

Sandström, Birgitta: *Emma Zorn*. Norstedts 2014. *Scandinavian retro* 6/2018.

Schildt, Göran: *Vinterkriget som fars. En ung mans dagbok 1939–1945*. Söderströms 2003.